

EXPERIENȚĂ ȘI VALOARE

TEODOR VIDAM

Experience and value. In this study we try to discern the worth of the relationship between experience and value. We begin by specifying what experience is not and by emphasizing its indefinite form. Primary conditions of experience are established by direct contact between knowing subject (a specified person) and known object, which can be proteiform (one thing or another, a certain person, etc.). That person caught in these relations is marked by the limits and limitations that the human psychism manifests. We are dealing with corporal limits and time limits. The limitations are related to psychological and intellectual maturity throughout, together with rooting in the natural and social (lower limit), and by making transitions we open ourselves to the upper limit, the divine, which is lived but is not understood. Experience occurs via the act of perception which arouses apperception and understanding (intuition and rationality). Compared to this, value is something else. Its source is human psychism, on four levels (unconscious, preconscious, conscious, and conscience). The interaction between the unconscious and preconscious is the original main source of the value.

Key words: experience, perception, apperception, representation, limitations, human psychism, value.

A. Ce nu este experiența

Experiența de viață este precum argintul viu, gata să se împrăștie în mii de biluțe fugitive. Ea comportă numeroase modalități (experiența de viață, practică și teoretică), numeroase grade și nuanțe. De aici, perpetua ei fascinație cuceritoare. Aceeași experiență de viață devine, prin moarte, o masă lichidă, dacă nu o colecție de jucării inutile. Îngemănarea dintre corp, suflet și spirit reprezintă condiția primară a producerii sau generării sale. Nici regretul, nici neliniștea, nici revendicarea nu au de-a face cu lumea lucrurilor naturale sau artificiale. Aceste tensiuni ale trăirilor afective pulsează în noi cât timp suntem în viață.

Experiența de viață a unui om, această unică și irepetabilă aventură și povară, nu ființează fără elanul afectiv și intelectual. Nu suntem nici în fața timpului, nici în afara lui, ci suntem în timp, fie împreună cu ceilalți, fie pentru ceilalți. Așa cum lemnul este ros de cari, la fel experiența are ca dușmani subversivi rutina și aplatizarea. Experiența nu este substanță, nu este lumea, nu se obține prin adunare, adică ea nu este o sumă. Experiența nu are o formă bine definită, nu are echilibru, nu este unitatea unui eu sau a unui ideal. În cazul experienței, ființa umană nu se lasă măsurată de alcătuirea proporțională a lucrurilor naturale sau a unui ansamblu structurat pe care îl deține un artefact. Experiența nu depinde exclusiv nici de obiectul de cunoscut, nici de subiectul cunoscător, ci de relațiile ce se instituie între acești termeni.

Experiența este supusă deopotrivă unor limite și limitări: limitele se leagă de corporeitate și sunt, de asemenea, limite temporale, deoarece ființa umană apare cândva și dispare sau se desființează altcândva; limitările sunt dependente de maturizarea psiho-intelectuală în cazul inteligenței și a formării judecăților morale (etapa premorală sau preconvențională, etapa morală sau convențională și etapa moralității propriu-zise sau a autonomiei morale, după J. Piaget și L. Kohlberg).

Experiența are un dincoace (prezența și acțiunea subiectului) și un dincolo (trecerea de lumea naturală), un transcendent înaintea oricărei experiențe și un transcendent, adică un dincolo de sfera lumii înconjurătoare sociale. Nu ne putem apropia de bunul Dumnezeu nici pe cale catafatică (un șir nesfârșit de determinări pozitive), nici pe cale apofatică (un șir nelimitat de negări succesive). Bunul Dumnezeu este o sursă infinită de care ne putem apropia doar prin valorile care ne animă. Pronumele personale „eu” deschide seria pronumelor personale. Eul se distinge de celelalte pronume prin mărturia nemijlocită a experienței. În același timp el apercepe și percepe. Actul de a percepe ca sursă nemijlocită a experienței suscită în același timp apercepția, întemeiată pe schematismele facultăților noastre intelectuale (sensibilitate, intelect și rațiune). Percepția și apercepția cooperează în înfăptuirea experienței. Registrul variat al experienței include, pe lângă percepție și apercepție, și priceperea.

Experiența umană e alcătuită din experiența de viață, practică și teoretică. Nevoia noastră de ordine privilegiază idealul. Unul punctual este unul simplu. El servește la a explica, dar el nu explică. Un asemenea prius implică experiența prin contactul nemijlocit cu preajma cronotopică a lumii fenomenale. Orice fel de experiență se constituie dintr-o suită de aproximări cronotopice. La baza lumii fenomenale se află numenalul, după Kant, sau altfel-zis subsistența. Existența abundă în forme și relații, ea aduce ceva nou în procesul devenirii.

La nivel numenal nu putem pătrunde. Nu putem disloca imanența (altfel-zis fundamentalul necesar). Limita inferioară este aceea a subsistentului, a numenalului, x-ul incognoscibil. Formațiile de real ale lumii în care trăim se structurează la nivel de microcosm, mediocosm și macrocosm. Din perspectiva științelor naturii și ale vieții, experiența se manifestă la nivel mediocosmic. Aici suntem situați și de aici ne poziționăm față de restul existenței, subsistenței și transcendenței. Actul perceperii (senzații, percepții, impresii și imagini) domină psihismul uman. Prin intermediul configurării acestuia pe patru niveluri (inconștient, preconștient, conștientă și conștiință), îndeosebi intercondiționarea dintre inconștient și preconștient (masa pulsionilor, tendințelor, dorințelor și preferințelor) asigură dinamismul vieții psihice, menține vie trecerea de la percepții și imagini la reprezentări.

O primă treaptă calitativă a vieții este trecerea de la actul perceperii la actul priceperii, de la nemijlocit la mijlocit datorită reprezentărilor. Procesul maturizării psiho-intelectuale nu poate avea loc în afara reprezentărilor, a elaborării noțiunilor și judecăților.

Limita inferioară păzește prin înrădăcinarea naturală și socializare misterul iubirii. Transcenderea, depășirea formală a limitelor și depășirea ideală a limitărilor, după ce au avut loc operațiile esențiale ale gândirii, și anume cele ale identificării și diferențierii, permite elevarea, apropierea de limita superioară, aceea a transcendenței

divine. Kant a admis misterul iubirii în subsidiarul sau subsolul psihismului ființei umane. Considerăm că principiul vaselor comunicante între imanență și transcendență este misterul iubirii. Focul iubirii ne arde de jos până sus sau invers, uneori fără să găsim elevarea sau purificarea deziluziilor. Prin acest foc al iubirii mai putem aspira înspre salvare sau mântuire. Dacă nu se întâmplă așa, destinul ființei umane e tragic.

Kant, acest geniu clasificator, a stabilit o demarcație între determinare și indeterminare. Încercarea lui a fost temerară, adică în cazul determinării care este determinată până la un anumit grad nu ar lipsi indeterminarea. Or, contingenta care se derulează pe terenul necesarului e furnizată sau livrată de întrepătrunderea între determinare și indeterminare, pe măsura înființării și desființării stabilităților relativ structurate. Dialecticitatea existențială e greu de sesizat și teoretizat în cazul naturii fizico-chimice, pe când ea poate fi sesizată și teoretizată în cazul lumii organice și sociale. René Le Senne subliniază *expressis verbis*: „Cel mai înalt grad al personalității este viața morală, cu condiția de a da acestei sintagme înțelegerea sa cea mai bogată”¹.

Același René Le Senne operează disocierea între etică și morală: etica ne oferă o cunoaștere teoretică a normelor ce se impun omului, pe când morala vizează orientarea lor practică. Indiciul cel mai prețios al moralității unui om este acela că el se îndoiește mereu că este moral și se chestionează mereu cum trebuie să fie.

B. Experiență și valoare

Putem vorbi de două direcții ale experienței: una este a urmei, a fâgașului, a rutinei; cealaltă este aceea a posibilității neîntrerupte de a schimba orientarea, de a chibzui pasul făcut în avans. Dacă prima cale e una a spontaneității, fie irațională, fie rațională, spontaneitate străină de moralitate, cea de-a doua cale a descifrării noutății implică valorificarea factorilor deopotrivă existențiali și ideali.

Orice limitare, spre deosebire de limită, nu poate fi decât un termen mediu între un dincoace și un dincolo. O insulă e mărginită de un ocean. Nimic nu poate avea valoare în experiență fără psihismul uman sau deslușirea sinelui la cele patru niveluri: inconștient, preconștient, conștient și conștiință. Trebuie să vizăm alte aspecte decât cele care se circumscriu și se determină ca eu: de moment, imaginar și socializat. Dacă sursa valorii rezidă în materia dorințelor, preferințelor și aspirațiilor incitate și întreținute de aceste ipostaze ale eului sau, mai bine spus, trezite de lumea semnificațiilor ideale ce ființează prin dimensiunea noetico-noematică a universului conștiinței, finalități specifice vizate de valori, înseamnă că acestea mențin „cursele torțelor”, cum ar zice E. Sperantia, adică un orizont de așteptare fie transcendental, fie transcendent.

Nu în mod întâmplător, Ioan N. Roșca subliniază: „Prin genul său proxim, valoarea este, aparține sferei ființei, iar prin diferența specifică, este valabilitatea în sine”². De la un fascicul de energie psihică inocentă, inefabilă, a unei surse limitate, provizorii, se ajunge la o sursă infinită ce ne învăluie, ne cuprinde și ne animă în mod

¹ René Le Senne, *Obstacle et valeur*, Paris, Fernand Aubier, 1934, pag. 113.

² Ioan N. Roșca, *Introducere în axiologie*, București, Editura Fundației România de Măine, 2002, pag. 143.

indubitabil. Pentru M. Scheler, valorile nu alcătuiesc un imperiu al unor „esențe ideale”, precum numerele sau figurile geometrice, ci un perimetru al unor „obiecte ale intuițiilor emoționale a priori”. Numai în această calitate ele sunt independente de aprehensiunile subiectului, de contextul social-cultural și istoric. Preferința justifică actul alegerii valorii (și, implicit, ierarhizarea lor) și integrarea normativității în comportamentul uman. Valorile rămân deopotrivă „esențialități” ireductibile date a priori în mod emoțional, după cum consideră M. Scheler și, deopotrivă, „structuri ideale” valabile în sine, după cum consideră N. Hartmann.

Detășându-se de H. Rickert, care consideră valoarea ca transcendență în raport cu orice existent, Ioan N. Roșca se poziționează altfel, adică valoarea nu poate fi transcendentă față de experiență și conștiință în genere, „căci numai aceasta (am zice noi, acestea) constituie izvorul valorii ca posibil acord între trebuințele sau aspirațiile umane generice și însușirile lumii reale care pot fi satisfăcute”³. Dacă legile logicii sunt tendințe ale minții umane, valorile sunt tendințe ale afectivității, ele exprimă „logica inimii”, după sintagma lui Pascal. Valorile trimit la real, dar lumea reală nu tinde *ad integrum* către valori, ci doar prin unele aspecte ale psihismului uman ce caracterizează ființa umană.

Valoarea nu se reduce la semnificațiile ideale prin geneza și realizarea ei, dar întreține acest orizont de așteptare. Valorile nu sunt adevărate sau false, ci ele sunt sub semnul plus sau sub semnul minus, adică experiența, ființarea, plămădirea și circulația lor sunt marcate de principiul polarității. Prin intuiție și reflecție, psihicul încetează de a fi un simplu auxiliar al organicului. Valorile care ne animă sunt acelea care croiesc mersul nostru în lume.

Axiotropismul sau atracția către valoare nu trebuie confundată cu presiunea dorințelor, a poftelor și instinctelor. Valoarea instituie o acoladă a armonizării dincolo de tendințele divergente. „Fără iubire nici cuvântul n-ar putea dăinui mult, cu atât mai puțin dezvoltarea și înflorirea lui în construcțiile culturii, civilizației și instituțiilor.”⁴ Iubirea de viață e cauza profundă a iubirii reciproce dintre oameni. Iubirea dintre oameni e fundamentul vieții sociale, spațiul de realizare a fiecăruia dintre noi. Viața în ea însăși nu e o realitate, este experiența unui proces al proceselor încrucișate și interpotențate, care culminează în producerea valorii. Viața e unica experiență a fiecăruia dintre noi, pe care o trăim marcați de limite și limitări, de transcenderi și elevări. Căci călăuzirea cursei torțelor sau competiția valorilor este singura ființare mai presus de legi și care prin confruntarea dintre soartă și destin caută dezlegări superioare, apropiindu-ne, fără să ne confundăm vreodată, de ființa supremă. E unica ființare de care putem beneficia dincolo de adversitățile sorții. Ținem seama de viață așa cum este, dar o prețuim mai ales cum devine sau dorim să fie. Nu iubim ceea ce este, ci ceea ce aspirăm să fim noi înșine.

O soartă omenească poate fi marcată de limite sau limitări, poate fi o experiență provizorie și limitată, o viață ce se frânge uneori uneori fără un corolar al ființării și împlinirii sale. Soarta e dependentă de temperament, de oportunitățile regimului vieții

³ *Ibidem*, pag. 152.

⁴ Eugeniu Speranția, *Resorturile psihologice ale evoluției umane*, Cluj, Editura Universității Regale Ferdinand I, 1947, pag. 410.

cotidiene, pe când destinul cuprinde urcușurile și coborâșurile unei vieți, dând curs împlinirii vocației. În univers suntem, ne mișcăm, trăim, dar ceea ce ne justifică aventura vieții sunt valorile transmise de la o generație la alta, acelea care reînnoadă firele vieții, acelea care asigură „cursa torțelor”. Norocul vine sau pleacă, ne urmărește sau ne ocolește. El poate face ca soarta să fie mai binevoitoare sau mai dușmănoasă. La fel, rana deschisă a sufletului uman – moartea, după cum considera Blaga –, ne poate înălța și trece prin și peste abisuri, prăpăstii, dislocări și ruperi de ritm, îndreptându-ne spre „capul bunei speranțe”.

Oricum, față de soartă, destinul are un sfârșit tragic sau măreț, se revine la spațiul sacru al tragediei antice. Singura notă comună între soartă și destin este sfârșitul vieții, adică precum o pagină albă și tăcută întoarsă pe cenușa povestirii. Este suficient să ne gândim că problematica și registrul diferențiat al sorții și destinului constituie deopotrivă axul valoric și cheia de boltă a ethosului românesc. *In interiore homine habitat veritas*. Adevăr de nerespins și de neocolit. Specificam anterior că orice limitare nu e decât un termen mediu între un dincoace și un dincolo. Prin valorificarea valențelor energiei creatoare a psihismului uman, ce are ca limită inferioară subsidiarul înrădăcinării umane în organic, iar ca limită superioară, divinul care se trăiește, dar nu se înțelege, se deschide o acoladă a comunicării între imanență și transcendență.

Sursa eternului divin nu e „Marele anonim”, ci *Deus Absconditus*. El e limita superioară a intuiției și cunoașterii umane. El e întrezăritul, bănuitul, dar nedeslușitul. El e înminunarea veșnică a neputinței umane.

Divinitatea redusă la un șir determinări o bănuim a fi în lumea particulelor corpuscular-ondulatorii, în afara experienței sau, altfel-zis, o absență. În măsura în care sunt determinat de percepții, mă inserez într-un ansamblu cronotopic al experienței, adică nu sunt altceva decât o dâră existențială. Dar dacă eul este precum o plajă pe care ființează marea datorită organizării forțelor cosmice, atunci nu suntem condamnați întru eternitate de lepedea păcatului, cum credea Dostoievski. La limita inferioară, în câmpul experienței, trăirile sunt limitate, provizorii, adică nu intervine nimic spectaculos, ele pot fi spulberate precum spuma mării.

Însă deschiderea spre limita superioară ca sursă nedeterminată – probabil fiindul dintotdeauna – ne face să presimțim, să bănuim și să sperăm prin valori. Kant stabilește o demarcație între lumea fenomenală și cea numenală. Prima este accesibilă în aria de manifestare a experienței, cealaltă în calitate de *x incognoscibil* care, deși determină lumea fenomenală, rămâne inaccesibilă experienței propriu-zise. Limitele și limitările – să nu uităm, Kant a fost cel mai mare geniu clasificator după Aristotel – înțarcuiesc ansamblurile cronotopice ale experiențelor reale și posibile. Confruntarea cu aceste limite și limitări iscă obstacole. Aceste impedimente și intimidări rămân în practica determinărilor ca generatoare de evaluări emoționale.

Impetusul aflat la baza oricărei valori ca evaluare emoțională poate să ducă la confuzia între elanul biologic și inspirația spirituală. Peste acest impas, filosofii vieții precum Schopenhauer, Nietzsche și Bergson nu au putut trece într-o manieră concludentă. Structura tripartită a ființei umane (corp, suflet și spirit) se află într-o intruziune și profunziune dificil de deslușit. Orice activitate umană se înscrie între

făgașul sau rutina urmei și descoperirea noutății prin schimbarea polului de concentrare. Când se merge pe prima cale, acțiunea este canalizată în așa fel încât previziunea poate să anticipeze pe cursul său traseul. Când se merge pe a doua cale, se amână, se tatonează, se acționează cu perspicacitatea unui prepelicar, se mobilizează resursele afective rămase încă intacte.

Un fiu care cade victimă consumului de droguri aneantizează bucuria de a trăi și trezește preocuparea de a-l salva cu orice preț; un arcuș ce plesnește în timpul unui concert derutează violonistul – toate aceste obstacole pot să doboare sau să ne înverșuneze în cursa și competiția vieții. În măsura în care conștientizez limitele și limitările experienței, psihismul uman devine tălmăcit de conștiința proprie, dobândind o relativă independență prin eliberarea de umilirea și presiunea obstacolelor, prin manifestarea libertății propriu-zise. Eul cu cele trei ipostaze definitorii ale lui (de moment, imaginar, socializat) nu poate fi redus la această umilire a unor constrângeri exterioare. Reînnoirea pe parcursul trăirilor psihice este condiția participării la valorificarea experienței. Fără experiența deopotrivă a determinării și interdeterminării nu se poate manifesta experiența valorii.

Experiența determinării are ca primă notă faptul de a fi localizată, adică identitatea existențială cronotopică. În ordinea succesivă și coexistențială a determinărilor experienței, perceperea și priceperea acestora de către eu este o condiție indispensabilă a deslușirii lor. Definiția și orizontul sunt termeni care circumscriu mai bine limitele și limitările relațiilor dintre subiect și obiect în cazul experienței. Dacă orizontul este limitarea existenței prin ea însăși, definiția este limitarea idealului. Existentialul (ființa umană) este debordat de existență și traversat de experiență. Limbajul ni le dezvăluie fără să le modifice sau să le transporte.

Ființa umană explică prin intermediul experienței ceea ce se află aici și acum, istoria prezentă, dependența acesteia de trecut și perspectiva adeziunii față de viitor. Structura contradictorie a ființei umane se leagă de procesul devenirii existenței, adică a realităților naturale și a celor social-istorice. Înțelegerea și deslușirea realităților social-istorice (deopotrivă civilizatorii și culturale) nu e posibilă fără dovada pe care ele le suscită în noi, adică fără valori. Pe lângă localizare, „locația valorii” e atmosferică. Valoarea e atmosferică deoarece nu este alcătuită din părți. Fără trecerea luminii naturale prin prismă nu putem identifica limbajul culorilor. În cazul unui vitraliu, întregul prezidează asupra descompunerii culorilor, la fel în cazul combinațiilor caleidoscopice.

Unde putem „localiza” bunătatea, generozitatea, mila, inspirația, geniul, noblețea? Frumusețea și farmecul frumuseții nu se reduc la o determinare, ci constituie o atmosferă, un halo, o unitate existențial-ideală. În ea însăși, valoarea trebuie să fie unică și infinită. O valoare, ca o furtună, unifică toate mișcările care alcătuiesc tumultul. Valorile se alcătuiesc conform principiului polarității, ele ne arată sau ne trasează o direcție. Raționalul este principalul mesager ce umblă de la un asemănător la altul, de la identitatea lor la diferența acestora. Realizarea acestor operații esențiale ale gândirii (identificarea și diferențierea) sunt acompaniate de dorințe și preferințe, simpatii și antipatii – ingrediente ale humusului din care se plămădesc valorile, secunde, dar nu secundare, pentru deslușirea modului de rostuire a vieții umane.

C. Concluzii despre experiență și valori

Valorile valorifică experiența de viață, fie pe un aliniament orizontal, fie pe un aliniament vertical (trans-ascendență și trans-descendență), mișcări în direcții opuse pe aceleași aliniamente, singurele care pot să dea un sens vieții. Identificarea și diferențierea, operații esențiale ale procesului gândirii, nu pot decât să suscite dorințe și preferințe, simpatii și antipatii, leagănul sau matricea ideo-afectivă a zămislirii valorii. Adevărului i se opune falsul, iubirii i se opune ura, farmecului frumuseții – urâtenia, generozității i se opune avariția etc. Polaritatea și polarizarea, după cum sesizează și filosoful român Lucian Blaga, aparțin valorii, și nu determinărilor și indeterminărilor.

Aspectul sau dimensiunea polarizării e completată de exprimarea existențial-ideală a valorii, adică nu *pars pro toto*, ci *totum pro parte*. Sufletul în calitate de vas comunicant între corp și spirit nu este pentru a lumina părțile, ci pentru a întreține un halo al întregii ființe umane. Valoarea instituțiilor vine de la oameni, și nu invers. Valoarea se relevă ca personalitate în opoziție cu caracterul impersonal al supozițiilor științifice. Ea este inseparabilă de comunicare, al cărei rezultat este comuniunea și încrederea reciprocă. „Deoarece valoarea este relația interexistențială care unește nu termeni, ci persoane, ea nu poate să aibă sens decât pentru ele.”⁵ Persoanele umane sunt acelea care valorifică experiența mundană sau cotidiană. Nimic nu se poate substitui evaluării intime și singulare, preferințelor și aspirațiilor pe care acestea le suscită. Filosofia nu poate să accepte valoarea fără să o definească. Ea îi recunoaște configurația atmosferică, polul de concentrare ca miez radioactiv, caleidoscopic, înrădăcinarea în trăirile psihice ale eului, trecerea de la experiența practicii determinării la introversiune; ulterior, prin înfăptuire, la extroversiune. Experiența este anterioară producerii oricărei judecăți de existență, de valoare sau etică. Intrăm în existență prin naștere, punând intimitatea sinelui nostru sub dependența determinărilor, fără să le controlăm. Valoarea emerge deopotrivă din suscitarea psihismului uman, din gestația experienței orientată de presentimente, gestație ce include plămada determinărilor și indeterminărilor vechi și noi, reunite și detașate de planul real al existenței.

O valoare nu se poate plămădi precum în cazul perlei naturale din grăunțele de nisip, fără cunoaștere pricinuită de experiență și suferință. Desprinderea de aria experienței marcate de limite și limitări, descompunerea luminii naturale în culori, datorită trecerii prin prismă, și recompunerea lor într-un joc caleidoscopic, prin transfigurarea în plan imaginar, sunt cauzate deopotrivă de afecțiuni și suferințe. Eul nu se relevă ca prizonier al determinării, ci prin confruntarea experienței cu cea a celuilalt. Acel impetus și zbor fără o intenție definită este propriu valorii în faza ei inițială de gestație, pentru ca ulterior să aibă loc alcătuirea ei, ca structurarea piliturii de fier sub influența unui magnet. Deși se constituie cosmic, într-un fel atmosferic în faza inițială, ea se structurează și se sublimază în jurul unui pol de concentrare.

Adevărul nu e adevăr – fie el științific, filosofic, artistic sau teologico-religios – pentru a se substitui spiritului, ci reprezintă coloana de rezistență și permanența acestuia. Orizontul uman se înfiripă prin trecerea de la comportamentul animalic adaptiv la experiența participativ-integrativă proprie ființei umane. Ființa umană, care

⁵ René Le Senne, *op. cit.*, pag. 192.

nu se află în afara timpului, ci în timp, fie împreună cu ceilalți, fie pentru ceilalți, încearcă să concilieze orizontul așteptării umane cu divinul, care, așa cum specificam anterior, se trăiește și nu se înțelege.

Orice relație umană unește identitatea și diferența. Experiența și valoarea devin puncte nodale ale activității umane prin procesul comunicării. Trăsătura majoră a procesului comunicării este comunicabilitatea, atunci când în actul rostirii sunt implicate deopotrivă locuționarul, ilocuționarul, perlocuționarul și interlocuția. Comunicarea umană îmbracă ipostazele sale autentice și adevărate prin interlocuție – instituirea din mers a spațiului logic al înțelegerii reciproce, fapt care permite dialogul, duce la limpezirea opacității, face posibilă descoperirea certitudinilor și convingerilor ce implică trecerea de la comunicare la comuniune sau, altfel-zis, la încrederea reciprocă.

Lăsând în urmă șirul nesfârșit al conversațiilor comune – ingrediente necesare regimului vieții cotidiene, prinse în vârtoarea comunicativității care ilustrează într-un fel mitul turnului Babel – și susținând comunicabilitatea ca dimensiune majoră a experienței și valorilor, apropierea și unirea între ființele umane trece în prim plan. Realizăm că altcineva este același și diferit de noi. Traiectoria comunicare–comuniune–încredere confirmă nervul central al ființării demne și responsabile în interiorul și pe parcursul experienței umane. Perceperea prin ea însăși nu pregătește decât o colaborare practică. Actul perceperei relevă emergența eului în cuprinsul experienței, iar alternanța nevoii de a ne exprima și reculege, a fricii și iubirii de solitudine subliniază caracterul ireductibil al experienței de viață.

În cuprinsul experienței detectăm primele indicii ale adevărului și valorii datorită limitelor și limitărilor. Edificarea de orice gen, filosofică sau arhitecturală, întrucât pentru a construi e nevoie de materiale, nu se poate înfăptui fără experiență. Creația și moralitatea consună și confluează cu iubirea de valoare.

Lumea este o ordine mobilă a determinărilor și indeterminărilor, în mod relativ necesară și contingentă, care nu este experiență, ci în experiență, față de care supozițiile pot fi adevărate sau false.

Înnobilarea eforturilor noastre nu poate avea loc fără instanța superioară a transcendenței divine în cazul valorii, transcendență care ne învăluie precum învăluie lumina soarelui vitraliile unei catedrale; prin ea însăși, determinarea nu este niciodată suficientă, ea trebuie să se facă dorită de existență, într-un cuvânt, să poarte amprenta umană. „Orice iubire artistică este profană și sacră.”⁶ „Moise”, sculptura lui Michelangelo, exprimă forța unui suflet prins în vârtoarea primejdiilor, înălțându-se deasupra lor și dominându-și soarta. Pentru niciun artist frumusețea nu are un destin mai tragic decât pentru Michelangelo.

Judecata de existență ne ajută să viețuim și să supraviețuim, judecata de valoare dă sens existenței noastre provizorii de interval. Comparativ cu aceste clase de judecăți indispensabile realizării științifice și artistice, judecata etică încearcă să formeze condiția umană, care de la natură, după cum observă Kant, este asemeni unui lemn strâmb. Ea ajută la formarea caracterului uman, operația cea mai dificilă și care solicită concursul tuturor științelor socio-umane. Împlinirea moralității nu are loc în afara

⁶ *Ibidem*, pag. 245.

valorii. Dacă temperamentul este înnăscut și depinde de lada de zestre moștenită de la părinți, formarea caracterului e determinată de cunoașterea de sine și de ceilalți, de educație și autoeducație, de funcțiile conștiinței morale (cunoașterea de sine, auto-determinare și automodelare), adică de valoarea pe care o cauți, o primești și o meriți.

În funcționarea și organizarea vieții sociale predomină prejudecăți medii, câtă vreme nu există un raport de complementaritate între legalitate și moralitate. Legea, fie indicativă, fie imperativă, e calea de reglementare, altfel zis, de intermediere între „omul incompetent”, căruia i se cere supunere și ascultare, și „omul competent”, determinat de interesul pentru adevăr și justiție. În cazul legalității, la limita inferioară ființează pornirile instinctuale, dispensându-ne de reflecții și voință. La limita superioară, dreptul e totuna cu drepturile și obligațiile, întregindu-se cu autonomia morală – corolar al manifestării libere, demne și responsabile a moralității.

Însușirea tehnicilor și procedeele necesare unei activități practice sau teoretice, dobândirea abilităților și ingeniozității marchează traseul unirii experienței cu valoarea, fapt ce definește meritul. Arta fără valoare nu e decât meserie. În mod eronat zicem „Petru a fost zdrobit și înmormântat” în loc să specificăm „corpul lui Petru”, neținând astfel seama de intimitatea și valoarea eului lui Petru, care este mai presus de determinare. Suferim, iubim, sperăm, pe când natura nu aprobă lamentările și suspinele noastre. Natura include în ea indiferența necesității și jocurile hazardului. Izolarea este condiția desprinderii de restul existenței, negându-se legătura dintre unu și multiplu.

Prezența filosofiei nu este niciodată atât de presantă ca atunci când survine problema morții. Moartea reprezintă polul negativ al existenței față de care divinul reprezintă polul pozitiv. Medicul își propune să readapteze și să insereze ființa umană în mediul familiar al vieții, vindecând pacientul de consecințele nefaste ale bolii. În acest sens, cenestezia reprezintă funcționarea normală comună a simțurilor, adică o condiție pozitivă față de starea maladivă, o condiție necesară, dar insuficientă pentru a deveni o ființă morală.

Valoarea favorizează conversiunea senzațiilor comune în creație. Prin realizarea trecerii de la cenestezie la sinergie, activitatea creatoare depășește limitele și limitările. Înaintea unui obstacol, valoarea nu este decât schița unui proiect, după traversarea piedicilor și dificultăților și înfăptuirea valorii; asistăm la o eliberare, la o dobândire a unei libertăți relativ autentice. Valoarea este o culminare a experienței creatoare. Experiența de viață este aceea care face posibilă urgența, cunoașterea și inspirația. Prin perceperea existenței în aria experienței începe călătoria îndelungată înspre valoarea căutată. Valoarea nu implică cunoașterea impersonală, ci bucuria de a trăi și de a crea. Orice viață creatoare comportă vocație și sacrificii.

Nu există experiență umană propriu-zisă acolo unde valoarea nu lasă o învățătură. Tabelul categoriilor nu e decât proiecția și reducția ideală a multiplicității (cinci categorii la Platon, zece la Aristotel, douăsprezece la Kant). Ele se leagă de mișcarea gândirii și spiritului, valorile ca dimensiune secundă, dar nu secundară, deopotrivă a elanului afectiv și intelectual, vizează împlinirea armonioasă a ființei umane. Ele se pronunță pentru viitor, contrar morții, care se scufundă în trecut. Reacția axiologică în, prin și pentru experiența vieții este expresia cea mai fină și echilibrată a ființei umane în fața obstacolelor și primejdiilor de neocolit.

Nici punerea accentului pe obiect, nici numai pe subiect nu ne poate dezvălui producerea valorilor și regatul acestora. Referirile la transcendental și transcendent nu semnifică nimic fără relații și deveniri în cuprinsul experienței. Etica și axiologia s-au constituit, după o maturizare propriu-zisă a reflecției filosofice, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Perceperea și priceperea, operații concrete proprii psihologiei, premerg, în aria experienței, decelării identificărilor și diferențelor ființelor umane, operații proprii unui demers analitico-sintetic. Perceperea se leagă de ieșirea în lume, de constituirea relațiilor experienței existențial-ideale.

Prima obligație a noastră, fie că o conștientizăm sau nu, este ordonarea experienței trăite. Vocabula „noi” circumscrie identitatea și diferența existențelor limitate de proximitatea cronotopică, de contactul nemijlocit cu preajma existenței, de faptul că nimic nu există fără comunicare. Ceea ce se numește „subiect transcendental” este îngemănarea între genotip și fenotip sau, altfel zis, structura tripartită (corp–suflet–spirit), abstrasă din experiența indiviză, negându-se deopotrivă înrădăcinarea exterioară și interioară a subiectului psihologic. Caracterul aprioric al „subiectului transcendental” ne permite să evaluăm aportul și limitele schematizării în organizarea și funcționarea facultăților noastre intelectuale (sensibilitate, intelect și rațiune).

Nimic nu se poate refuza percepției și priceperii aceluși impetus al elanului afectiv și intelectual. Prin descifrarea dimensiunii noetico-noematice a conștiinței ca strat ultim și definitoriu al acesteia, ca urmare a reducăției fenomenologice (punerea lumii între paranteze) s-a redeschis plonjarea în aria experienței interpersonale și comunicative, supusă limitelor și limitărilor personale și instituționalizate. Îmbogățirea în cuprinsul experienței devine posibilă atât prin constituirea internă a schematizării facultăților intelectuale, cât și prin deschiderile în afară supuse unui control sau unei supravegheri prin normele juridico-morale.

„Acolo unde valoarea lipsește, totul este divertisment; tot ce este inspirat de valoare este participare.”⁷ Nicăieri utilitarismul nu-și relevă mai clar limitele sale decât în și față de regatul valorilor. El își manifestă îngustimea de calcul al mijloacelor și consecințelor de scurtă durată. Tot aici se înscrie și voința de a trăi a lui Schopenhauer, care face din individ servitorul speciei, și voința de putere a lui Nietzsche, care transformă dobândirea unui mijloc în scop.

O moralitate care nu acceptă competiția valorilor pierde dreptul de a ne legitima ca persoane umane drepte și responsabile, pierde posibilitatea trecerii de la ardoarea temperamentului la formarea caracterului uman. Moralitatea cere de la fiecare eforturi reînnoite de formare a unui caracter demn și responsabil. Comparativ cu etica și axiologia, ideologiile caută alternative prin care ființele umane fie să cedeze, fie să comande situațiilor, fie să se supună manipulărilor și influențelor deformante. De cele mai multe ori, ideologiile se interpun în mod nejustificat între psihologia concretă și regatul valorilor. Nimic mai dăunător decât fariseii de sorginte religioasă și ideologică. Formarea eticii caracterului solicită o înțelegere justă a relațiilor dintre experiență și valoare, sintagmă neglijată pe nedrept în arealul gândirii filosofice românești.

⁷ *Ibidem*, pag. 335.